

17. Хальбвакс М. Коллективная и историческая пам'ять. *НЛО*. 2005. № 2–3 (40–41). С. 8–27.
18. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти. Пер. с франц. и вступ. статья С. Н. Зенкина]. Москва: Новое изд-во, 2007. 348 с.
19. Яковенко Н. Вступ до історії. Київ: Критика, 2007. 368 с.
20. Klein K. L. On the Emergence of Memory in Historical Discourse. *Representations*. Winter, 2000. № 69. P. 128.
21. The Meaning of Historical Terms and Concepts. *New Studies on Begriffsgeschichte*. Ed. by H. Lehmann, M. Richter. Washington (DC): German Historical Institute, 1996. 70 p.

«ВІЙНИ ПАМ'ЯТЕЙ» ЯК ЗАСІБ ПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ В УКРАЇНІ

Бабка Володимир

The key trends of conflicts and «wars of memory» against the backdrop of political processes in Ukraine were analyzed. The strategies of «war of monuments» were investigated. The ways to resolve of memory conflicts were offered.

Key words: *war of memory, politics of memory, political influence, historical memory, independent Ukraine.*

В умовах поліетнічного суспільства, яке довгий час перебувало під владою різних держав, у сучасній Україні сформувалась множинність колективних історичних пам'ятей. Ця ситуація впродовж років незалежності закономірно породжувала конфліктні ситуації в площині суспільних оцінок минулого.

«Війни пам'яті» – метафора на позначення ціннісно-сміслових конфліктів у просторі колективної пам'яті, зумовлених синхронною артикуляцією/актуалізацією в суспільно-політичному дискурсі ідеологічно суперечливих між собою історичних наративів.

Підготовлений Українським інститутом національної пам'яті словник «Національна та історична пам'ять» наводить таке визначення: «Війни пам'ятей» – різновид конфліктів пам'ятей; зіткнення інтересів окремих груп спільноти чи спільнот на ґрунті різних інтерпретацій образів минулого» [1, 53].

Конфлікт пам'ятей – різновид соціально-політичного конфлікту, предметом якого є не дійсне, а минуле та його репрезентації в дійсному часі різними суспільними групами; специфічний прояв суспільної пам'яті у соціально-політичній поведінці індивідів та їх груп [5, 200].

Типології конфліктів пам'ятей:

За вектором:

– Вертикальні – суперечність між трактуванням історії, пропагованим офіційними інституціями (державна система освіти) та соціальним досвідом (безпосереднім чи ретрансльованим).

– Горизонтальні – конфлікти між носіями різних соціокультурних ідентичностей.

За змістом:

– Конфлікт цілей – здобуття влади політичними силами; здобуття національної державності етнокультурними спільнотами.

– Конфлікт цінностей: демократія – авторитаризм; ліберальні цінності – консервативні цінності; матеріальні – постматеріалістичні цінності (за Р. Інглегардом).

Далі розглянемо ключові тенденції розгортання конфліктів та воєн пам'яті на фоні політичних процесів у країні.

У період президенства Л. Кравчука відбувалось протистояння національної та радянської візії історичного минулого. У результаті відбулося частково відродження / реконструкція національного історіописання у формі т. зв. «схеми Грушевського» [6, 206–207], частково – конструювання національного «міфу творення». Ці процеси стали засобами легітимації права на здобуття державності. Інструментами цього процесу були національна пропаганда, зміна програм шкільної історичної освіти, творення нового культурного та меморіально-символічного простору.

У період президенства Л. Кучми зміни в політиці пам'яті корелювалися з трансформацією іміджу самого президента перед черговими виборами: 1994 р. – «захисник інтересів східних областей» (підтримка російської мови та пропагування радянської моделі пам'яті); 1999 р. – «національно-поміркований державник», представник інтересів усієї країни (поєднання неконфліктних національних та радянських образів пам'яті, регіоналізація меморіальних заходів, що диктувалось потребою здобуття симпатій на місцях); з поч. 2000-х рр. – «проросійський політик» (відновлення комеморативних практик та символів, притаманних радянській політиці пам'яті). Остання зміна стала маркером відновлення/реабілітації комуністичної історичної пам'яті та повернення політичного курсу влади в бік Росії. Загалом характерним було намагання нівелювати відмінності в регіональних оцінках історичного минулого і при цьому для політичних цілей – маргіналізувати крайні націоналістичні та комуністичні образи історичного минулого.

У період президентства В. Ющенко суттєво загострилося політичне протистояння між Сходом і Заходом країни. Більше того, воно перейшло в меморіальну площину, виявившись як «війна пам'ятей», «війна символів» чи «війна пам'ятників». Слід відзначити, що це явище не є новим для сучасної України. Подібне протистояння спостерігалось в період

перебудови, коли відбувалось активне перейменування вулиць, демонтаж пам'ятників В. Леніну, а на місце радянської символіки прийшла національна.

Водночас однією з визначальних рис стало активне долучення політичних партій (переважно опозиційних) до формування місць пам'яті та комеморацій, їх участь в історичних дискусіях у медіапросторі, що уможливило розгортання справжньої «війни пам'ятей», а також її складової – «війни пам'ятників» як зовнішнього прояву й наслідку крайнього загострення «воєн пам'яті».

«Війни пам'ятників» – конфліктні ситуації внутрішньо-громадянського або міждержавного масштабу (протистояння суспільно-політичного, ментального, ідейно-наукового або фізичного характеру) навколо спорудження (знищення, перенесення, наповнення політизованим змістом тощо) пам'ятників та інших матеріальних носіїв цільової історичної інформації. У ширшому розумінні – творення або використання місць пам'яті для досягнення певних (як правило – політичних) цілей [2, 56].

У протистоянні війни пам'ятників учасники протистояння відстоювали протилежні моделі історичної пам'яті (українську національну та російську імперсько-радянську). При цьому можна виокремити кілька стратегій такого протистояння.

Стратегії «війни пам'ятників»:

1) «Дислокація сил» – намагання захопити й утримати якнайбільший масив ландшафту пам'яті, встановлення пам'ятників, що дискредитують супротивника. Так, у Херсоні в 2004 р. відкрито пам'ятник Григорію Потьомкіну. В Одесі та Севастополі з'явилися пам'ятники імператриці Катерині II. Пам'ятник графу М. Воронцову восени 2010 р. відкрито в Бердянську. У 2007 р. в Сімферополі та Луганську були відкриті пам'ятники «Жертвам радянського народу, які загинули від ОУН-УПА». У тому ж 2007 р. у Львові як альтернативу встановлюють пам'ятник «Жертвам голодомору-геноциду та депортацій ХХ століття».

2) Стратегія витіснення суперника – перешкоджання адміністративними методами встановленню небажаних пам'ятників. Зокрема, в 1992 р. у Харкові, першому місті на Сході України, місцеві патріотичні сили встановили пам'ятний камінь на вшанування УПА. У жовтні 2006 р. ухвалено рішення Харківської облради про демонтаж пам'ятників УПА. А 20 грудня 2006 р. вандалі знесли пам'ятний камінь на вшанування УПА. Крім того, місцева влада всіляко перешкоджала відкриттю пам'ятника гетьману І. Мазепі в місті та області. У когорті подібних рішень – заборона Полтавської міськради встановленню монументу уродженцю Полтави С. Петлюрі. Впродовж 2007–2008 рр. в Україні демонтовано понад 400 пам'ятників діячам комуністичного режиму, організаторам голодомору, політичних репресій 1937–1941 рр. Перейменовано понад 3 тис. топонімів, які носили їхні імена. Мабуть, найбільш

помітною акцією став демонтаж пам'ятника С. Косіору в Києві до річниці Голодомору (20.11.2008 р.)

3) «Партизансько-диверсійна» стратегія – прямий напад, вчинення актів вандалізму. Ця стратегія боротьби у «війні пам'ятників» стала результатом надмірної політизації оцінок минулого та перенесення протистояння з політичної площини на громадську. Наприклад, відповідальність за кілька антиукраїнських акцій вандалізму взяла організація «Євразійський союз молоді» – українська філія «Міжнародного євразійського руху» з центром у Москві, метою якого є формування Євразійської імперії.

У результаті цих та інших численних конфліктів замість національної консолідації відбулось посилення політичного протистояння та міжрегіонального розколу, свідченням чого зокрема стали численні акти вандалізму як прояви «війни пам'ятників».

Період президенства В. Януковича відзначився новим витком «війни пам'ятей». Численні конфлікти пам'ятей штучно інспірувалися, як-то ухвалення Закону «Про засади державної мовної політики» чи дискусії щодо червоного прапора. Ці конфлікти були інструментом дезінтеграції суспільства задля отримання політичних переваг.

Утримування постійної соціальної напруги та перманентне розгортання конфліктів навколо символів й оцінок минулого було необхідне для влади, оскільки подібні дискусії та зіткнення відвертали увагу суспільства від більш нагальних економічних та соціальних проблем. Опозиційні партії щоразу відповідали на очевидні провокації, активно вступаючи в безкінечні дискусії про мову чи/та історію.

Більше того, Я. Грицак розглядав продукування ухвал відверто антагонічного характеру як можливий стратегічний план, націлений на майбутні вибори президента. Такий план імовірно передбачав максимальну радикалізацію націоналістичних сил, що привело б до виходу в другий тур виборів О. Тягнибока проти В. Януковича [4]. Тобто фактично влада намагалася повторно розіграти сценарій президентських виборів 1999 р. з протиставленням поміркованого кандидата радикальному.

Після Революції Гідності відбулась інтенсифікація національно орієнтованої політики пам'яті – як альтернатива прорадянським ініціативам у період президентства В. Януковича та реакція на російську пропаганду ідеї «русского мира» [7]. Двома магістральними векторами формування моделі національної пам'яті стали, по-перше, заходи вшанування героїв Небесної Сотні й АТО, по-друге, ініціативи проведення декомунізації.

Політика декомунізації, при всій своїй неоднозначності, хоча й відзначилась непоодинокими суперечностями та спробами саботування, але не викликала вираженого суспільного протесту. У цих умовах «війна пам'ятей» набуває вираженого зовнішньополітичного характеру як

складова т. зв. «інформаційної» чи «гібридної війни» з Росією. Основним фронтом протистояння стає медіапростір. В умовах російської військової агресії історична пам'ять стає інструментом патріотичної мобілізації, протистояння російській пропаганді, подолання радянських стереотипів суспільної свідомості. Крім того, вона є важливим ресурсом для легітимації європейського демократичного курсу України.

Які ж можливі шляхи вирішення конфліктів пам'ятей? Політолог О. Волянчук наводить типові моделі реалізації політики пам'яті:

– індиферентна – встановлення таких правил політичного співжиття, при яких державні установи, політичні сили й громадськість здебільшого байдужі до різноманітних поглядів на минуле та комеморативних практик; останні видаються неважливими на фоні ключових соціально-економічних проблем;

– конфронтаційна – обмеження проявів терпимості, сприйняття іншої версії минулого як чужорідної та незрозумілої, носіїв якої неможливо долучити до співпраці;

– поблажлива – домінування одного з наративів, при якому інші оцінюються як слабші, існування яких можна одночасно допускати й зневажати;

– критично-полілогічна – повага до думок, цінностей, традицій іншого, можливість змінювати прийняті наративи у процесі конструктивних історичних дискусій, за появи нових свідчень, оновлення дослідницьких можливостей тощо [3, 120–121].

В умовах військового та інформаційного протистояння з Росією закономірною є конфронтаційна модель – усунення, але не вирішення внутрішнього конфлікту пам'ятей. Натомість в перспективі пріоритетним має стати полілогічна модель (що впродовж останніх років постійно звучить на вітчизняних наукових форумах із меморіальної тематики) – ініціювання конструктивного діалогу щодо суперечливих питань. Результатом чого має бути «подолання минулого», символічне покаяння та спільне прощення образ. Позитивний досвід такої моделі політики пам'яті демонструє Іспанія. Впродовж років незалежності потенціал історичної пам'яті переважно використовувався для провокування конфліктів. Натомість більш дієвим було б його використання в якості консолідуючого чинника, об'єднання суспільного потенціалу навколо спільних цінностей та цілей розвитку в майбутнє.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Киридон А. «Війни пам'ятей». *Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів*. Кер. авт. кол. А. М. Киридон. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 53–56.

2. Веденєєв Д. «Війни пам'ятників». *Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів*. Кер. авт. кол. А. М. Киридон. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 56–59.
3. Волянюк О. Я. Суспільна пам'ять і політика: Мистецтво можливого. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. 172 с.
4. Грицак Я. Нові повороти в українській політиці пам'яті. *Zaxid.net*. URL: http://zaxid.net/news/showNews.do?novi_povoroti_v_ukrayinskiy_polititsi_pamyati&objectId=1117515
5. Волянюк О. Конфлікт пам'ятей. *Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів*. Кер. авт. кол. А. М. Киридон. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 200–203.
6. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід. Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.; за заг. ред. Ю. Шаповала. Київ: ІПЕНД, 2013. 600 с.
7. Україна та проект «Русского мира»: аналітична доповідь. В. М. Яблонський, С. І. Здіорук, В. В. Токман [та ін.]. Київ: НІСД, 2014. URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_nauk_an_rozrobku/Rus_mir.pdf

КУЛЬТУРА ПАМ'ЯТИ И ИСТОРИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

Смоленчук Александр

The actual Belarusian historical politics reduced to the reproduction of the Soviet ideological concepts of the past and the Soviet practice of the collective memory formation. However, the memory politics is also determined by historians. They represent scientific periodicals and research centers, which are not linked with the state structures. Their version of the history focuses on the trends of contemporary historiography. An important elements of the memory culture are the social transfer mechanisms of the memory and experience.

Keywords: *Republic of Belarus, the historical policy, the memory policy, the memory culture.*

Культура пам'яті являється одним из исследовательских приоритетов современной гуманитаристики. Представители разных гуманитарных наук активно изучают феномен памяти, проблему освоения или «проработки» прошлого и его превращения в элемент современной культуры [1; 2; 4; 8; 9; 16; 17]. Все это полностью соответствует традициям европейской цивилизации, которую вслед за французским историком Марком Блоком с полным правом можно назвать «цивилизацией памяти» [18, 34].